

Milica Pavlović
Univerzitet u Nišu
Filozofski fakultet Niš
Doktorske studije

UDK 159.943.3

Оригинални научни рад
Примљен: 10. 10. 2011.

Ljubiša Zlatanović
Univerzitet u Nišu
Filozofski fakultet Niš

FACIJALNI ZNACI MASKIRANJA, BLOKIRANJA I SUZBIJANJA EKSPERIMENTALNO IZAZVANE EMOCIJE TUGE¹

Apstrakt

Cilj ovog eksperimentalnog istraživanja bio je da ispita i utvrdi karakteristične načine na koje studenti nastoje da maskiraju, suzbiju ili sakriju kulturološki uslovljenu i veoma provokativnu emociju tuge u situaciji koja je po određenim elementima javna.

Uzorak je činio 31 student različitog pola. Studenti su bili ujednačeni po uzrastu i nivou obrazovanja.

Svaki ispitanik dobijao je instrukciju da pažljivo odgleda sekvencu iz filma koja je trebalo da izazove snažnu emociju tuge, nakon čega je ispitivač napuštao prostoriju, a ispitanik na monitoru gledao najavlјenu sekvencu. Skrivenom kamerom beleženi su stav, držanje, reakcije, facijalne ekspresije i sve promene na licima ispitanika. Podaci su obrađeni kvalitativnom analizom dinamičkog materijala, koja je obuhvatala praćenje, registrovanje i analizu svih promena u izgledu lica, redosled njihovog pojavljivanja, intenzitet i učestalost. U tu svrhu korišćeni su instrumenti Ekmana i saradnika: FACS i FAST.

Utvrđena je tendencija da ispitanici ekspresiju tuge maskiraju nekom drugom, datoj situaciji, primerenijom emocijom (38,71%): iznenadjenjem (12,9%), osmehom (12,9%), ljutnjom (9,67%) i odvratnošću (3,22%). Kao znake suzbijanja, blokiranja i prikriivanja ispolјavanja tuge registrovali smo: spuštanje – podizanje glave (35,48%) i okretanje glave u stranu (45,16%), promenu direkcije pogleda (29,03%), „vrpolјenje“ (32,25%), krut stav tela (9,67%), nesimetriju leve i desne strane lica (12,9%), dodirivanje nosa (16,12%), manipulisanje kosom (16,12%).

Rezultati potvrđuju značajan uticaj kulture i socijalnih pravila u izražavanju tuge i ilustruju načine i strategije koje koriste muški i ženski ispitanici, kao i razlike između njih, da bi u situaciji, koja ima dosta elemenata javnog, blokirali, maskirali, prikriili ili suzbili socijalno neadekvatnu emociju tuge.

Ključne reči: Facijalna ekspresija tuge, znaci maskiranja, blokiranja i suzbijanja tuge

Uvod

Naše lice je jedan toliko savršen sistem, preko koga smo u vezi sa ostalim pripadnicima naše vrste. Pored toga što nam omogućava da svesno pošaljemo poruku

¹ Rad je delom nastao u okviru rada na projektu 179002 koji finansira Ministarstvo prosvete i nauke Republike Srbije.

nekome sa kim smo u interakciji, da mu stavimo do znanja da li nam se dopada ili ne, da li želimo da nastavimo komunikaciju sa njim, šta uopšte mislimo o njemu, ono ponekad drugima otkriva i ono što, možda, ne bismo želeli.

Činjenica da ljudi širom sveta na isti način izražavaju sreću, tugu, iznenađenje, odvratnost, ljutnju, strah i prezir, ukazuje na to da su facijalne ekspresije šest primarnih emocija biološki uslovljene i date nasleđem. Brojna transkulturalna istraživanja (npr. Ekman i Friesen, 1969; Boucher i Brandt, 1981; Lazarus, 1991; Lazarus i Smith, 1988) dokazala su univerzalnost ekspresija primarnih emocija, često ističući postojanje sličnih, odnosno univerzalnih kategorija događaja i situacija koje provociraju odgovarajuće emocije u svim kulturama. Naravno, bilo je i onih emocionalno provocirajućih situacija koje su bile kulturalno specifične.

U prilog urođenosti i univerzalnosti ekspresije emocija govore brojne studije koje su pokazale da se kod antropoidnih majmuna na isti način manifestuju primarne emocije (Darwin, 1872; Van Hoof, 1973; Chevalier-Skolnikoff, 1973; Preuschoft, 1995). Istraživanja sa identičnim blizancima razdvojenim u najranijem detinjstvu (Farber, 1981; Viken, Rose, Kaprio, Koskenvuo, 1994), kao i istraživanja na čulno deprimiranim osobama (Eible-Eibesfeldt, 1973, 1975; Galati, Scherer i Ricci-Bitti, 1997), još jednom potvrđuju hipotezu o univerzalnosti ekspresija primarnih emocija, dok istraživanja sa tek rođenom decom nisu dala jednoznačne rezultate (Oster i Ekman, 1978).

Bez obzira na dokazanu univerzalnost ispoljavanja i kultura, odnosno socijalno-kulturni milje igra značajnu ulogu u kultivisanju, modifikovanju i prilagođavanju facijalne ekspresije određenih emocija uslovima, socijalnoj situaciji, polu, društvenom statusu, obrazovanju, demografskom statusu. Tako se od malena dečaci u našoj kulturi uče da budu hrabri, jaki, odvažni, da budu nezavisni, samostalni, ne previše emotivni, dok se kod devojčica „radi“ na sticanju zavisnosti, poslušnosti i slobodnom ispoljavanju emocija, naročito tuge i straha, na mnogo otvoreniji način.

Socijalizacija je veoma moćan i sveprisutan proces, koji počinje danom našeg rođenja i koji nas od biološke jedinice pretvara u društvenu, po cenu da povinujući se uticaju našeg socijalnog okruženja svi mi, na neki način, u određenom stepenu, gubimo našu individualnost i spontanost.

Tuga (ili žalost) je primarna emocija koja se javlja kao reakcija na gubitak nečeg dragocenog, važnog, čemu osoba pridaje poseban značaj. Prema psihoanalizi, žalost je normalan odgovor na gubitak voljenog objekta. Za tugu je karakteristično bolno neraspoloženje, prolazni prekid interesovanja za spoljašnji svet, gubitak sposobnosti za ljubav, bezvoljnost. Na planu ponašanja, žalost se manifestuje u usporenom hodu, odsustvu gestikulacije, tihom i monotonom govoru, izbegavanju kontakata i slično.

Facijalne ekspresije emocija

Mogućnost našeg lica da se neprestano transformiše i menja je neverovatna. Veliki broj mišića, brojne kombinacije njihovih kontrakcija, mogućnost menjanja intenziteta crvenila i bledila, znoj i dr., sve je to u službi našeg organizma, koji komunicira ili samo reaguje na svet u kome se nalazi. Lice je najupadljiviji deo našeg tela, deo preko koga uspevamo da primimo utiske, da ih osmislimo i da ih tako obrađene pošaljemo nazad kao informaciju osobi s kojom smo u interakciji, kroz jasni izraz na našem licu.

Mi smo sa drugom osobom u interakciji posredstvom signala, koje smo u stanju da proizvedemo i da joj uputimo. Posredstvom njih, možemo da utičemo na njeno ponašanje i da ga kontrolišemo, u onoj meri u kojoj je ona zainteresovana za ostanak u komunikaciji sa nama. Ali i mi joj isto tako možemo dati do znanja da li želimo da nastavimo komunikaciju, šta mislimo o njoj, šta je to što nam se sviđa, a šta nam smeta, možemo joj pokazati naklonost ili averziju i netrpeljivost, možemo je lagati, obmanjivati, navesti je da se ponaša onako kako želimo... A možemo joj pokazati i ono što ne bismo želeli da vidi – neku emociju koju budi u nama, zbog koje bismo mogli da budemo povređeni, a ne možemo je sakriti, i koju će ona sigurno videti, samo ako pažljivo bude gledala.

Lice je zato najizrazajniji region našeg tela, koji odaje skup najrazličitijih informacija o nama, trenutnom stanju u kome se nalazimo, našim namerama, željama, potrebama, interpersonalnim stavovima. To omogućavaju različite grupe facijalnih signala: statički, spori, artifičijelni, i brzi (Kostić, 2006).

Priroda facijalnih ekspresija: ekspresija ili komunikacija emocija

U skladu sa opštim shvatanjem i uverenjem evolucionista i kulturalista stoji i distinkcija ova dva pojma. Da bismo dobili odgovor na pitanje da li su emocije u službi komunikacije, kao što to naglašavaju kulturalisti (npr. Margaret Mid, Gregori Bejtson, Rej Berdvestel), ili predstavljaju nesvestan i nenameran izraz unutrašnjeg stanja – ekspresiju, kao što tvrdi Darwin, koji je 1872. u svojoj knjizi *Izražavanje emocija kod ljudi i životinja* prvi put upotrebio termin „ekspresija“, moramo podrobno razmotriti samu prirodu ovih facijalnih znakova (Kostić, 2006).

Komunikacija emocija značila bi da su ekspresije emocija skup namerno poslatih signala sa ciljem da jasno prenesu poruku osobi sa kojom smo u interakciji, o tome šta je to što trenutno osećamo, šta se odigrava u nama, šta želimo i mislimo, kako reagujemo na osobe i situacije.

Ekspresija emocija bi, s druge strane, značila da mi nemamo kontrolu nad kontrakcijama facijalnih mišića, koje se automatski, nesvesno, nenamerno, javljaju, kada do njih stignu impulsi iz mozga, kao posledica emocionalne reakcije na situaciju u kojoj smo. Ne možemo zaustaviti tok kretanja impulsa, ali možemo pokušati da ometamo rad facijalnih mišića i tako prikrijemo manifestovanje emocije, za koju ne bismo želeli da se vidi. To se naročito koristi pri laganju, zatim kao pokušaj osobe da odglumi emociju koju nije doživela, kao i u mnogim socijalnim interakcijama kada nam pravila kulture i lepog vaspitanja nalažu da ne pokažemo javno odvratnost, gađenje, ljutnju, prezir ili neku drugu „nedopustivu“ emociju (Ekman, 1992).

Od Darvina do danas sprovedena su brojna istraživanja, čiji rezultati snažno sugerišu razrešenje navedene dileme (Darwin, 1872; Ekman i Rosenberg, 1997; Ekman i Friesen, 2003). Na osnovu dobijenih rezultata, zaključeno je da je ispravnije koristiti termin *ekspresija emocija* od *komunikacije emocija*, jer ekspresije ne proizilaze iz naše namere da svesno i promišljeno pošaljemo poruku drugima o našem unutrašnjem stanju, iako ponekad možemo svesno naučiti i proizvesti takve facijalne pokrete karakteristične za određenu emociju, koristeći ekspresije kao sredstva komunikacije.

Kontrola i regulacija facijalnih ekspresija

Svako od nas živi u društvu u kome vladaju određena pravila kulture. Pošto živimo u društvu, a ne u socijalnoj izolaciji, prinuđeni smo da se ponašamo u skladu sa pravilima kulture. Socijalnim učenjem, od malena, usvajamo pravila koja određuju naše ponašanje u životu, a naročito u javnim situacijama, koja zahtevaju visok stepen kontrole i uzdržanosti od otvorenog emocionalnog ispoljavanja.

Ekman i Fizen (Ekman & Friesen, 1969) su formulisali četiri pravila ispoljavanja emocija u javnim situacijama:

1. Pojačavanje intenziteta doživljene emocije – naglašeno intenziviranje i potenciranje tuge (na primer, uzimajući u obzir našu kulturu, kroz naricanje i nekontrolisano plakanje na sahranama u selima u Srbiji i Crnoj Gori).

2. Smanjivanje intenziteta dozivljene emocije – koja je naročito prisutna u engleskoj kulturnoj tradiciji.

3. Neutralizacija emocije – nepokazivanje straha i tuge od strane muškaraca u javnim situacijama, prisutno je u skoro celom zapadnom svetu.

4. Maskiranje emocije – u javnim situacijama je mnogo prigodnije, ponekad, pokazati emociju koja u stvari i nije doživljena, a često je i sasvim suprotna od doživljene, čije bi ispoljavanje apsolutno bilo neprimereno.

Kontrola i regulacija ispoljavanja emocija je obavezna za sve pripadnike nekog društva. Bez toga se ne može ni zamisliti rad u diplomatiji, politici, bilo kom obliku pregovaranja, u trgovini, ali i u svakodnevnoj interakciji.

Sa druge strane, kontrolisanje facijalne ekspresije može da bude oruđe u svejnoj nameri da obmanemo nekoga, da ge zbunimo, prevarimo, odvedemo na pogrešan put, a sve u cilju zadovoljenja neke svoje, najčešće, socijalne potrebe.

Razlike u ekspresiji i kontroli emocija između muškaraca i žena

Veza između društvene sredine i kulture u užem smislu, sa jedne strane, i osobe i ponašanja te osobe, sa druge strane, ostvaruje se, kroz položaje koje pojedinci zauzimaju u društvu i kroz uloge koju imaju, odnosno, ponašanja koje se vezuje za određeni položaj.

Nisu podjednako bitni svi oblici ponašanja vezani za neki položaj. U svojoj knjizi *Osnovi socijalne psihologije* Nikola Rot (2003) navodi Njukomovo određenje termina „propisana – zabranjena uloga“. Bitni i neophodni deo ponašanja vezanog za određeni položaj, Njukom naziva propisanom, odnosno, zabranjenom ulogom. Propisanu ulogu čini ponašanje koje se bezuslovno očekuje, odnosno zabranjuje nekome ko zauzima određeni položaj. Ponašanje koje se vezuje za određeni položaj može se shvatiti kao bipolarna dimenzija, čiji jedan pol predstavlja ponašanja koja se obavezno zahtevaju od svih onih osoba koje zauzimaju određeni položaj, dok se na drugom polu nalaze ponašanja koja su svima koji zauzimaju isti položaj zabranjena. Između ovih krajeva dimenzije – propisane i zabranjene uloge, nalaze se ona ponašanja koja se smatraju više ili manje poželjnim, odnosno više ili manje nepoželjnim.

Položaji i uloge mogu se razlikovati na osnovu više kriterijuma. S obzirom na njihovu proširenost među članovima društva, odnosno opštost, razlikuju se položaji,

a samim tim i odgovarajuće uloge vezane za te položaje, koje zauzimaju svi članovi društva (građani, braća, sestre, drugovi), od položaja koji su ograničeni samo na uže grupe (psiholozi, lekari, umetnici).

Uloge se mogu razlikovati s obzirom na doslednost, odnosno pervazivnost manifestovanja odgovarajućeg ponašanja. Tako postoje uloge-ponašanja koja se vezuju uz određeni položaj, na primer, uloga profesora fakulteta. Takve uloge se moraju manifestovati uvek i u svakoj interakciji, koju pojedinac na tom položaju ima sa drugim osobama; kao i uloge koje se manifestuju samo povremeno, u odnosu sa određenim ljudima (kakva je uloga studenta).

S obzirom na određenost ili specifičnost ponašanja koje se vezuje za neki položaj, postoje uloge (na primer, uloga vojnika) u kojima je sasvim jasno određeno ponašanje, podjednako obavezno za sve one koji imaju istu ulogu, kao i položaji koji dozvoljavaju veću varijaciju ponašanja (na primer, lekar koji leči pacijenta manje – više slobodno).

Neke uloge su trajne i traju celog života, kao što je slučaj sa ulogom žene i muškarca, dok su druge povremene, na primer, uloga studenta. Uloge su uzajamno povezane, recipročne, komplementarne, isprepletane u sistem uzajamno zavisnih odnosa.

Ponašanje pojedinca nije isključivo određeno položajem koji neko zauzima, već zavisi i od ličnih sklonosti, sposobnosti, raznih karakteristika ličnosti, što znači da će se elementi ponašanja bitni za određeni položaj javiti kod svih onih pojedinaca koji taj položaj zauzimaju, a da će svi oni pri ispoljavanju odgovarajućih uloga manifestovati svoj individualni stil.

Pored bioloških razlika između muškaraca i žena, postoji niz socijalnih činilaca koji mogu da oblikuju njihovo ponašanje. Roditelji veoma rano počinju da tretiraju svoju decu u saglasnosti sa stereotipima o polnim ulogama. Majke će mnogo češće da pokazuju emocije pred ženskom decom, a od dečaka će se očekivati da kontrolišu svoje emocije, čime se objašnjava i manji stepen emocionalne ekspresivnosti koja se javlja kod dečaka.

Zbog svega ovoga, emocionalnost se češće vezuje za žene – ljudi veruju da su žene mnogo emocionalnije od muškaraca (Ashmore & DelBoca, 1979; Broody & Hall, 2000; Broverman, Vogel, Clarkson & Rosenkrantz, 1972; Fabes & Martin, 1991, Johnson & Shulman, 1988, prema Hall, 1979) i mnogo emocionalno ekspresivnije od njih (Miller i sardadnici, 1984).

U istraživanjima intenziteta emocija kod muškaraca i žena, dokazano je da žene češće doživljavaju strah (Allen & Haccoun, 1976; Brody, 1985, prema: Hall, 1979), tugu (Grossman & Wood, 1993, prema Hall, 1979), stid i krivicu (Tagney, 1998, prema Hall, 1979). Kada se u istraživanjima od ispitanika oba pola zahtevalo da generalno procene svoje emocionalne doživljaje, pokazalo se da su žene saopštavale da su bile ekspresivnije i da su njihove emocije bile intenzivnije (Scherer & Wallbot, 1994, Scherer & Ceshi, 2000), kao i to da su one mnogo bolje pamtile ranije događaje koji su izazvali njihove emocije, što se objašnjavalo većom sposobnošću pamćenja detalja. Međutim, kada su emocije bile procenjivane neposredno nakon njihovog javljanja, ove razlike su se smanjivale.

Istraživanja koja je sprovedla O'Lary (Hall, 1979) pokazala su da se prilikom emocije besa kod oba pola javljaju iste fiziološke promene, razlika je samo u verbalnim iskazima o tome kako se osećaju. Dok muškarci sebe opisuju kao besne,

žene doživljavaju da su tužne ili povređene, čime se i može objasniti činjenica da žene manje ispoljavaju znake besa od muškaraca. Zbog toga su muškarci četiri puta skloniji da izvrše akt nasilja, dok su žene dva puta sklonije depresiji. Brodi (Broody, 1997, prema Kostić, 2006) kaže: „Kada su muškarci u konfliktu, oni okreću svoj bes protiv drugih, dok ga žene okreću prema sebi, preuzimajući krivicu.

Na osnovu petnaest studija zaključeno je (Hall, 1979) da se u socijalnim interakcijama, u 90% slučajeva, žene više osmehuju od muškaraca, a u 50% slučajeva se ova razlika pokazala statistički značajnom. Pokazalo se da žene češće pokazuju tugu i pričaju o svojim problemima. Reakcije žena na srećne događaje procenjuju se kao manje prikladne i manje iskrene, nego reakcije muškaraca. Takođe, reakcije muškaraca na neprijatne događaje, procenjuju se kao manje prikladne i iskrene.

Razlike među polovima su naročito izražene kada je u pitanju kontrola emocija. Muškarci češće kontrolišu emocije kao što su simpatija i tuga, dok žene češće kontrolišu bes i seksualnost. U skladu sa tim, žene češće teže da izraze emocije kroz facijalnu ekspresiju i interpersonalnu komunikaciju, dok muškarci to rade kroz akciju, kao što je agresivno ili opasno ponašanje.

Možemo da zaključimo da postoje razlike u ekspresivnosti, ali ne i u doživljavanju emocija kod muškaraca i žena. Razumno je pretpostaviti da dimenzija emocionalne ekspresije, pre nego dimenzija emocionalnog iskustva, može biti oblast u kojoj se muška i ženska emocionalnost različito procenjuju.

Metodološki pristup problemu

Problem ovog istraživanja bio je da se eksperimentalno ispita da li postoje vidljive razlike u facijalnoj ekspresiji tuge kod ispitanika muškog i ženskog pola, nastale pod uticajem kulture, u eksperimentalno kreiranoj situaciji koja ima elemente javne situacije.

Cilj istraživanja bio je utvrditi postojanje razlika u ekspresiji emocije tuge kod muškaraca i žena u situaciji koja ima elemente javne situacije.

Osnovna hipoteza od koje smo pošli u istraživanju bila je ta da postoji razlika u izgledu lica ispitanika različitog pola pri doživljavanju eksperimentalno izazvane emocije tuge u situaciji koja ima neke elemente javne situacije. Ona se može razložiti na više posebnih: 1) kod žena je, zbog brojnih socijalno-kulturnih faktora, prisutno mnogo više elemenata tuge; 2) muškarci i žene će koristiti različite strategije za manipulaciju, suzbijanje i blokiranje manifestacija tuge; 3) muškarci će pokazati veću kontrolu ponašanja u javnim situacijama od žena.

Nezavisna varijabla u ovom istraživanju je pol ispitanika sa dve kategorije: muški i ženski. Zavisnu varijablu predstavlja opis eksperimentalno provocirane i snimljene facijalne ekspresije tuge kao reakcije na prezentovani stimulus-materijal, koja je operacionalizovana u nizu facijalnih elemenata, dobijenih tehnikom „FAST“ (preuzeto iz Ekmanove i Fizenove knjige *Unmasking the face*, 1975):

- unutrašnji uglovi obrva su povučeni na gore;
- koža ispod obrva ima trouglast oblik, sa unutrašnjim uglovima na gore;
- unutrašnji ugao gornjeg kapka je podignut;
- uglovi usana su okrenuti na dole, ili usna podrhtava.

Kontrolne varijable u istraživanju bile su: obrazovanje (studenti, završen IV stepen) i starost–uzrast (prosek: 22 godine) ispitanika.

Uzorak je činio 31 student Filozofskog i Elektronskog fakulteta u Nišu (od toga 17 studentkinja i 14 studenata). Kao stimulus material u istraživanju korišćena je scena iz filma *Šampion*, u kojoj dete ostaje bez oca, i koja provocira snažnu emociju tuge kod ljudi uopšte, pa smo pretpostavili da samim tim provocira i kod naših ispitanika.

Eksperimentalna procedura se odvijala na taj način što je ispitanik dobijao instrukciju od istraživača da pažljivo odgleda prethodno pripremljenu sekvencu iz filma *Šampion*. Posle zadate instrukcije, ispitivač je napuštao prostoriju fakulteta, a ispitanik ostajao sam u prostoriji i na monitoru kompjutera gledao prezentovan materijal. Skrivena kamera beležila je facijalne reakcije ispitanika koji posmatra datu scenu. Svakom ispitaniku se saopštavala ista instrukcija i beležilo se njegovo facijalno ponašanje na CD-u, koje se po završetku „ispitivačke faze svih predviđenih ispitanika“ detaljno analiziralo i tumačilo u odnosu na emocionalno-neutralno lice ispitanika.

U istraživanju je korišćen univarijantni frekvencijski nacrt, dok se za obradu podataka primenjivala kvalitativna analiza ponašanja svakog posebnog ispitanika. Podaci su obrađeni korišćenjem dva instrumenta za registrovanje promena na licu: FACS (Facial Action Coding System) i FAST (Facial Affect Scoring Technique).

Diskusija rezultata

Rezultati koje smo dobili govore u prilog tome da postoji razlika u izgledu lica ispitanika različitog pola pri doživljavanju (provocirane) emocije tuge u situaciji koja ima neke elemente javne.

Na licima žena se tuga manifestovala u sva tri regiona. Najizraženija je bila u predelu očiju. Kod muških ispitanika ona se videla samo u predelu očiju. Kod većeg broja žena je facijalna ekspresija tuge bila potpuna – uključivala je sve karakteristične elemente: unutrašnji uglovi obrva su bili povučeni na gore, koža ispod obrva je formirala specifičan trouglast oblik sa unutrašnjim uglovima na gore, unutrašnji ugao gornjeg kapka bio je podignut i uglovi usana su bili okrenuti na dole, usne su podrhtavale. Muškarci su se trudili da se u javnoj situaciji ponašaju smireno, da maksimalno kontrolišu svoje ponašanje i otvoreno manifestovanje emocije tuge.

Rezultati pokazuju da je kod žena, zbog brojnih socijalno-kulturnih faktora, prisutno mnogo više elemenata tuge. Kod njih se prisustvo tuge može uočiti u sva tri dela lica (Tabela 1). Samim tim, kod žena su prisutni elementi tuge karakteristični i za donji i za srednji deo lica. Kod muškaraca to nije slučaj. Kod većine se tuga manifestuje samo u gornjem delu lica (Tabela 2).

Tabela 1: Manifestacija tuge u pojedinim regionima lica kod žena.

REDNI BROJ ISPITANICE	GORNJI DEO LICA	SREDNJI DEO LICA	DONJI DEO LICA
1	Tuga	Tuga	Tuga
2	Svi elementi tuge	Neutralno lice	Tuga
3	Svi elementi tuge	Neutralno lice	Tuga
5	Svi elementi tuge	Odsustvo tuge	Odsustvo tuge

7	Odsustvo tuge	Odsustvo tuge	Odsustvo tuge
9	Tuga	Tuga	Tuga
15	Odsustvo tuge	Odsustvo tuge	Odsustvo tuge
16	Odsustvo tuge	Neutralno lice	Odsustvo tuge
17	Odsustvo tuge	Odsustvo tuge	Odsustvo tuge
19	Svi elementi tuge	Tuga	Tuga
21	Svi elementi tuge	Tuga	Tuga
22	Tuga	Tuga	Tuga
23	Neutralno lice	Neutralno lice	Odsustvo tuge
27	Svi elementi tuge	Odsustvo tuge	Odsustvo tuge
29	Svi elementi tuge	Neutralno lice	Tuga
30	Odsustvo tuge	Neutralno lice	Odsustvo tuge
31	Tuga	Odsustvo tuge	Odsustvo tuge

Od 17 ispitanika ženskog pola, kod njih 16 (94.11%) su zapažene promene u izgledu gornjeg dela lica. Od njih 16, kod 12 (što predstavlja 75%) ispitanica prisutne su neke promene karakteristične za emociju tuge. Samo kod 7 ispitanica (58.33%) prisutni su svi elementi tuge.

Ako posmatramo svaki region lica posebno (gornji, srednji i donji) i beležimo promene u izgledu lica posebno kod ispitanika muškog i ženskog pola, dobićemo zanimljive rezultate.

Kod 5 ispitanica (što predstavlja 29.41% ispitanica) se mogu videti karakteristični elementi tuge u sva tri regiona lica: u gornjem, srednjem i donjem.

Isto toliko ispitanica uspeva da potpuno blokira ispoljavanje tuge, u bilo kom regionu lica.

U srednjem regionu lica može se uočiti tuga kod 5 ispitanica, što čini 29.41 % ukupnog broja žena.

Prisustvo tuge u donjem delu lica je uočljivo kod 8 ispitanica (47.05%).

Kod muških ispitanika je situacija drugačija (Tabela 2).

Tabela 2: Manifestacija tuge u pojedinim regionima lica kod muškaraca.

REDNI BROJ ISPITANIKA	GORNJI DEO LICA	SREDNJI DEO LICA	DONJI DEO LICA
4	Odsustvo tuge	Neutralno lice	Odsustvo tuge
6	Odsustvo tuge	Odsustvo tuge	Odsustvo tuge
7	Tuga	Odsustvo tuge	Odsustvo tuge
10	Svi elementi tuge	Neutralno lice	Odsustvo tuge
11	Tuga	Odsustvo tuge	Odsustvo tuge
12	Odsustvo tuge	Odsustvo tuge	Odsustvo tuge
13	Odsustvo tuge	Neutralno lice	Odsustvo tuge
14	Tuga	Odsustvo tuge	Odsustvo tuge
18	Tuga	Neutralno lice	Odsustvo tuge
20	Tuga	Tuga	Odsustvo tuge
24	Svi elementi tuge	Odsustvo tuge	Tuga
25	Odsustvo tuge	Neutralno lice	Odsustvo tuge
26	Odsustvo tuge	Odsustvo tuge	Odsustvo tuge
28	Svi elementi tuge	Odsustvo tuge	Odsustvo tuge

Kod ispitanika muškog pola, tuga se manifestuje samo u gornjem delu lica. Po jedan ispitanik muškog pola ima primetne znake tuge u srednjem i donjem delu lica. Šest muških ispitanika, što predstavlja 46.15% ispitivanih muškaraca, uspeva da potpuno kontroliše svoje ponašanje i emocionalno reagovanje i ne pokazuje tugu ni u najmanjem intenzitetu.

Ispitanice u donjem delu lica izražavaju tugu laganim otvaranjem i zatvaranjem usana, koja samim tim uslovljava pokretanje brade. Ona se diže i spušta, povremeno je prisutno njeno podrhtavanje, dok se u pojedinim momentima, pri naročito velikom intenzitetu, na njoj obrazuje za tugu karakteristično uzdignuće. Kod muških ispitanika donji deo lica je predeo sa najvećim brojem manipulativnih aktivnosti.

Tuga se u srednjem delu lica manifestuje naizmeničnim širenjem i skupljanjem nozdrva, opuštanjem i zatezanjem obraza, dubokim i dugim uvlačenjem vazduha u nos.

Manipulativne aktivnosti namenjene blokiranju, maskiranju i suzbijanju provocirane emocije tuge, prisutne su kako kod ispitanika, tako i kod ispitanica. Najveći broj ovih radnji skoncentrisan je u donjem delu lica, u predelu usana.

Zanimljiva je tendencija ispitanika da maskiraju emociju tuge nekom drugom, za datu situaciju, mnogo prigodnijom emocijom. Muškarci to najčešće čine pokazujući znake ljutnje u gornjem delu lica. Tri ispitanika muškog pola u sprovedenom istraživanju koristila su manipulaciju ove vrste. Takođe, i tri ispitanice su u sklopu promena svog izgleda lica imale ljutnju. Ona se manifestovala spuštanjem i približavanjem krajeva obrva. Na čelu bi se tada formirale najčešće dve uzdužne bore, tako da bi ceo gornji deo lica poprimio napet izgled.

Iznenadenje je isto jedna od često korišćenih maski za tugu. Prisutno je u gornjem delu lica, u predelu očiju. Četiri ispitanika muškog pola se odlučuju za ovu odbranu od otvorenog manifestovanja tuge u javnoj situaciji. To čine i četiri ispitanice. Proizvesti facijalnu ekspresiju karakterističnu za iznenadenje je veoma lako. Dovoljno je samo raširiti oči i podići i unutrašnje i spoljašnje uglove obrva; nekada obe, a nekada samo jednu, da bi se dobio sumnjičav izgled.

Kao masku u donjem delu lica ispitanici najčešće koriste osmeh. Za izvođenje te aktivnosti – razvlačenje usana u osmeh potrebna je aktivnost samo jednog mišića – *zygomaticus major*. Tri ispitanika muškog i četiri ženskog pola koriste ovu manipulaciju da bi smanjili napetost ili blokirali ispoljavanje tuge u javnoj situaciji.

Emociju odvratnosti ili prezira u donjem delu lica je takođe lako izvesti. Potrebno je samo spojiti usne i gurnuti gornju usnu donjom. Za maskiranje emocije tuge to koristi jedan ispitanik i jedna ispitanica.

Sve ove alternativne emocije, koje naši ispitanici biraju kako bi sprečili otvoreno manifestovanje tuge u javnoj situaciji je veoma lako voljno proizvesti. Dovoljna je aktivnost jednog, dva ili tri mišića, koji se lako voljno stimulišu i kontrahuju. Za osmeh je, na primer, u pitanju kontrakcija mišića *zygomaticus major*; za iznenadenje kombinacija dva: *frontalis, pars medialis* i *frontalis, pars lateralis*; za ljutnju kombinacija tri: *frontalis, pars lateralis* i *corrugator supercilii* i *depressor supercilii*. Bilo koju od ovih alternativnih lako izvodljivih facijalnih ekspresija je bolje manifestovati u javnoj situaciji od tuge, i baš zato se naši ispitanici odlučuju upravo za neku od njih.

Asimetrija u izgledu lica ispitanika, bilo da je u pitanju asimetrija leve i desne strane ili asimetrija gornjeg i donjeg dela lica, upućuje nas na to da se radi o neisti-

nitim, nedoživljenim emocijama, o blokiranim, maskiranim, suzbijenim emocijama, o simuliranim facijalnim ekspresijama. Asimetrija lica je bila prisutna kod tri ispitanika i četiri ispitanice.

Postoje dve grupe ispitanika koje za smanjivanje nelagodnosti i neprijatnosti prouzrokovane karakteristikama situacije u kojoj se nalaze, koriste dve potpuno različite krajnosti. Jedna grupa ispitanika (koju čini 10 muškaraca i 10 žena) ima tendenciju da smanjuje napetost: meškoljenjem, vrpoljenjem, učestalom promenom položaja tela. Druga grupa ispitanika, isti problem rešava suprotnom strategijom. Oni zauzimaju jedan određen položaj, imaju krut stav tela, ne prave mnogo pokreta i obično imaju karakterističnu masku neutralnosti na licu. Ovu grupu ispitanika čine 4 mladića i 3 devojke.

Spuštanje i podizanje glave, kao i pomeranje glave u stranu – levo-desno je aktivnost koja je takođe bila karakteristična za naše ispitanike. I ona je u službi rastećiivanja od napetosti i smanjivanja mogućnosti provociranja emocije tuge u javnoj situaciji, okretanjem ili pomeranjem glave od ekrana. Ali, ova aktivnost može imati i sasvim drugi kvalitet. Naime, ispitanik se može toliko saživeti sa prezentovanom materijom da počinje da se približava, namešta glavu ili jednostavno reaguje odmahivanjem ili klimanjem na prikazanu situaciju. Devet ispitanika muškog pola pri gledanju odabranog inserta iz filma *Šampion*, pomera glavu u stranu, a sedam njih spušta i podiže. Kod ispitanica je ovo kretanje glave mnogo izraženije. Jedanaest ispitanica spušta i podiže glavu, a čak četrnaest pomera glavu u stranu.

Promena direkcije pogleda je isto učestala. Tu su dobijeni veoma interesantni podaci. Obaranje pogleda je prisutno kod 4 ispitanice i kod samo jednog ispitanika. To se može dovesti u vezu sa strožim vaspitanjem ženske nego muške dece, od koje, se pre očekivalo da budu poslušna, da se pokoravaju i „gledaju u zemlju“. Za jednog muškog ispitanika je bio karakterističan pogled iskosa (za ispitanika pod rednim brojem 8). Znači, ispitanik je krivio glavu u stranu sve vreme, zadržavajući pogled na ekranu. To bi moglo ići u prilog muškoj istrajnosti i nepokolebljivosti. On uprkos prezentovanju veoma provocirajućeg materijala, koji bi mogao izmamiti emociju tuge, ipak nastavlja da mu se izlaže, da gleda u ekran, iako ga njegove snage upozoravaju da će možda oslabiti kontrola i emocija tuge izaći na videlo. Za 4 ispitanika muškog pola je karakteristično zatvaranje očiju u trajanju od 1 do 2 sekunde. To se naročito intenzivira u trenutku najvećeg emocionalnog naboja – deo scene kada dete počinje da plače. Jedan ispitanik muškog pola je čak rukom prekrivio oči, u trenutku najvećeg emocionalnog naboja. Ta vrsta obmana je izostala kod ispitanica. Odvrćanje pogleda u stranu je manipulacija prisutna više kod ispitanica – kod 9 njih. Ova aktivnost je prisutna kod 5 muških ispitanika.

Učestalo češkanje brade, obraza, čela, nosa, obrva i ostalih delova lica u cilju smanjivanja napetosti, učestalije je kod ispitanika – 6, nego kod ispitanica – 2 ispitanice.

Predeo u kome ima najviše manipulativnih aktivnosti, koje ispitanici i muškog i ženskog pola koriste veoma učestalo, kako za smanjivanje napetosti zbog svesnosti o situaciji u kojoj se nalaze, tako i za blokiranje, maskiranje i suzbijanje manifestacije tuge je predeo usana. Samo po jedan ispitanik oba pola nema promene i pokrete u ovom delu lica. Ako smo već videli da se samo kod 1 ispitanika muškog pola tuga manifestuje u ovom delu lica, možemo zaključiti da 12 ispitanika koristi usta isključivo za manipulaciju i suzbijanje emocije tuge. To čini i 8 ispitanica. Prisutno je

mного manipulacija: oblizivanje, zatezanje, grickanje, otvaranje i zatvaranje, uvlačenje usana u usta, dodirivanje i prekrivanje usana rukom, krivljenje i pomeranje usana u stranu, levo-desno.

Kao jedan od indikatora pokušaja blokiranja i maskiranja tuge može se koristiti i gutanje pljuvačke, koje je praćeno karakterističnim pokretom “gutanja knedle” koji je vidljiv na vratu 6 ispitanika muškog i 3 ispitanika ženskog pola.

Radi preglednosti učestalosti korišćenja različitih strategija manipulacije, suzbijanja i blokiranja manifestacija emocije tuge, navodimo dve tabele u kojima su strategije poređane po stepenu zastupljenosti kod ispitanika ženskog (Tabela 3) i muškog pola (Tabela 4).

Tabela 3: Zastupljenost znakova manipulacije, maskiranja, sakrivanja i suzbijanja tuge kod ispitanika ženskog pola.

ZNACI MANIPULACIJA, MASKIRANJA, SAKRIVANJA I SUZBIJANJA TUGE	ZASTUPLJENOST
Pokretanje glave u stranu, levo-desno	14
Maskiranje tuge drugim emocijama:	12
iznenađenje	4
osmeh	4
ljutnja	3
prezir ili odvratnost	1
Podizanje i spuštanje glave	11
Promena položaja tela, vrpoljenje, meškoljenje	10
Promena direkcije pogleda u stranu	9
Dodirivanje i prekrivanje usana rukom	7
Grickanje usana	7
Oblizivanje usana	6
Manipulacija kosom, vrtenje pramenova, nameštanje kose iza uha	5
Dodirivanje nosa	5
Razvlačenje usana	5
Naizmenično otvaranje i zatvaranje usta	4
Nesimetrija	4
Gutanje pljuvačke pokretom “gutanja knedle”	3
Krut stav tela	3
Oslanjanje na ruku	2

Kod malog broja ispitanica je primetno i krivljenje usana, uvlačenje usana u usta, učestalo treptanje, češkanje po obrazima, bradi, obrvama, čelu, nameštanje

naočara, naduvavanje obraza i manipulacija jezikom po zadnjim zubima, stavljanje ruku iza vrata, i nameštanje rajfa, igranje pramenovima kose, uvijanje, stavljanje kose iza uha – aktivnosti koje nisu karakteristične za muške ispitanike.

Tabela 4: Zastupljenost znakova manipulacije, maskiranja, sakrivanja i suzbijanja tuge kod ispitanika muškog pola.

ZNACI MANIPULACIJA, MASKIRANJA, SAKRIVANJA I SUZBIJANJA TUGE	ZASTUPLJENOST
Maskiranje tuge drugim emocijama:	11
iznenađenje	4
osmeh	3
ljutnja	3
prezir ili odvratnost	1
Promena položaja tela, vrpoljenje, meškoljenje	10
Pokretanje glave u stranu, levo - desno	9
Podizanje i spuštanje glave	7
Češkanje po obrazima, bradi, obrvama, čelu	6
Gutanje pljuvačke pokretom “gutanja knedle”	6
Promena direkcije pogleda u stranu	5
Krut stav tela	4
Naizmenično otvaranje i zatvaranje usta	4
Zatvaranje očiju	4
Oblizivanje usana	4
Razvlačenje usana	4
Gricanje usana	3
Nesimetrija	3
Oslanjanje na ruku	3
Dodirivanje i prekrivanje usana rukom	3
Žvakanje žvake	2

Možemo zaključiti da muški i ženski ispitanici koriste neke različite strategije za manipulaciju, maskiranje, sakrivanje i suzbijanje emocije tuge u javnoj situaciji, ali je učestalost korišćenja istih manipulativnih aktivnosti slična kod muškaraca i žena. Na primer, jedino će kod ispitanika muškog pola biti prisutan pogled iskosa, kao i zatvaranje očiju na kratko u momentima najvećeg emocionalnog naboja. Dva ispitanika su kao manipulaciju koristila žvakanje žvake, koje bi se intenziviralo svaki put kada bi nivo napetosti toliko porastao da bi pretilo izbijanje na površinu emocije tuge. Kod jedne ispitanice je bilo prisutno naduvavanje obraza, radi ponovnog uspostavljanja narušene ravnoteže i ovladavanja sopstvenim emocijama. Druga ispitanica je za manipulaciju koristila jezik. Ona je tokom posmatranja pripremljenog materijala učestalo prelazila („šetala“) jezikom po zadnjim zubima. Dve ispitanice su

kao odbranu od nadolazeće tuge koja je mogla da ih preplavi nekoliko puta dobijale karakteristični „izbuljeni izgled“.

Zanimljivao je to da ne postoje velike razlike u učestalosti korišćenja „zajedničkih“ manipulacija. Čak je i preferencija emocija koje služe kao maska za pokrivanje tuge bila slična.

Kako bismo proverili našu pretpostvaku da će muškarci pokazivati veću kontrolu ponašanja u javnim situacijama od žena, analizirali smo celokupno ponašanje ispitanika uključujući i njihove pokrete lica. Zatim smo to ponašanje razvrstali u četiri kategorije: odsustvo kontrole, kontrola ponašanja slabog intenziteta, umerena kontrola i veoma jaka kontrola ponašanja (Tabela 5).

Tabela 5: Stepen kontrole ponašanja ispitanika različitog pola.

POL ISPITANIK	STEPEN KONTROLE PONAŠANJA ISPITANIKA			
	ODSUSTVO KONTROLE	SLABA KONTROLA	UMERENA KONTROLA	JAKA KONTROLA
MUŠKI	0	2	7	5
ŽENSKI	1	9	5	2

Potpuna kontrola ponašanja podrazumevala je potpuno ovladavanje situacijom. Ispitanik koji je ostvario takvu kontrolu imao je čvrst stav tela, na njegovom licu nije bilo mnogo promena, on nije učestalo upotrebljavao manipulativne aktivnosti, bio je miran, pribran, nije pokazivao ni nervozu, ni nelagodnost, tugu ili bilo koju drugu emociju neprimerenu situaciji u kojoj se nalazi. Ispitanik koji nije ostvario kontrolu svog ponašanja ponašao se na sasvim suprotan način. Učestalo je menjao položaj tela, meškoltio se, vrpoltio, gledao u stranu, dodirivao se, češkaao, često se okretao, otvoreno pokazivao nelagodnost, dosadu ili pak tugu.

Ako na trenutak pogledamo brojke, možemo zaključiti da 12 ispitanika muškog pola, što predstavlja 85.71% celokupnog muškog uzorka ostvaruje kontrolu ponašanja visokog i umerenog stepena; dok to čini samo 7 žena, odnosno 41.17%, te ovo potvrđuje našu hipotezu.

Ali pridemo ovim podacima i iz drugog ugla – iz ugla *kvalitativne analize* ponašanja svakog pojedinačnog ispitanika i videćemo da to nije baš tako jednostavno kao što na prvi pogled izgleda.

Dva ispitanika muškog pola su doživela tugu toliko jakog intenziteta da su im pošle suze. Jedan od njih je sve vreme pokušavao da suzbije, blokira, maskira i onemoguću izbijanje znakova tuge na površinu, ali je ona bila prejaka, odbrane su pale i ona je izbila na površinu. Drugi ispitanik nije se mnogo trudio da blokira manifestaciju tuge. Ona ga je postepeno preplavljivala, što je dovelo do kretanja suza u trenutku najvećeg emocionalnog naboja – deo filma kada dete počinje da plače. Međutim, i četiri ispitanice doživljavaju tugu velikog intenziteta i pri kulminaciji emocionalnosti počinju da plaču. Ali suze muških ispitanika imaju mnogo veću težinu zbog prisutnih pravila kulture o ispoljavanju emocija kod muškaraca.

Ovaj najprovokativniji deo u sceni kod svih ispitanika bio je glavna prekretnica u ponašanju. Oni koji su se do tada trudili da sakriju tugu, ali čija je kontrola bila slaba, jasno su je pokazali u ovom trenutku. Na njihovim licima, najčešće u predelu očiju su

se tada pojavljivali svi elementi tuge. Drugi, koji su imali jaču svest o situaciji u kojoj se nalaze i veću kontrolu svog emocionalnog izražavanja u tom trenutku su učestalo počeli da koriste manipulacije i aktivnosti namenjene blokiranju emocija. Oni koji su zbog povećane nelagodnosti sve vreme učestalo koristili manipulativne radnje, od tog trenutka su bili smireniji. Bilo je i onih koji su sve vreme održavali visok stepen kontrole svog ponašanja i ispoljavanja emocija i nisu sklanjali „masku neutralnosti“ sa lica tokom traganja scene.

Kad smo već kod potpunog blokiranja ispoljavanja emocije tuge u javnoj situaciji zanimljivo je da je to ostvarilo 6 mladića i 5 devojaka. Opet je, iz istog razloga, značajnije neispoljavanje tuge kod 5 devojaka, od kojih bi se to moglo očekivati u skladu sa vladajućim društveno-kulturnim obrascima. Od njih ukupno 11 potpuno blokiranje bilo kakvog emocionalnog izraza i kruto držanje tela prisutno je kod 3 ispitanice i 4 ispitanika.

Vidimo da bližom kvalitativnom analizom dobijamo veoma interesantne podatke o individualnim karakteristikama pojedinih ispitanika.

Zaključak

Naše lice je ogledalo naše duše. Ono krije veoma tanane, iskrene, najdublje istine svakog od nas. Na njemu su ostali utisnuti tragovi svih naših uspeha, pobeda, poraza i gubitaka. Ono je očvrstelo ili potpalo uticajima naših ranijih iskustava. Na njemu su urezana sva naša sećanja, stremljenja, razočarenja... Ceo naš život je tu.

Svako od nas je individua za sebe. Svi imamo različita iskustva, teške i lepe trenutke. Našim ponašanjem, međutim, upravlja celokupno naše iskustvo. Mi različito doživljavamo iste stvari, slično reagujemo na sasvim različite stvari. Toliko smo slični jedni drugima, a istovremeno, veoma različiti.

Izraz lica svakog ljudskog bića predstavlja projekciju čitavog njegovog života i iskustva. Pošto smo svi mi imali različita iskustva, odrasli u drugačijim uslovima i okolnostima, izraz na našem licu može biti sličan izrazima mnogih, ali, ipak ne i identičan.

Uviđajući i poštujući jedinstvenost i neponovljivost svake pojedinačne individue postojanje nauke bi bilo izlišno. To, naravno, nije tačno. Razvijane su brojne teorije ljudskog ponašanja na osnovu mnogo sličnih slučajeva. Nastale teorije su pokazale veliku sposobnost i tačnost predviđanja ljudskog ponašanja. U tome je njihova ogromna vrednost. Iako je svako individua za sebe, moraju se apstrahovati određene specifičnosti i utvrditi zajednički elementi. Njih je neuporedivo više, i ako ostavimo po strani nijanse jedinstvenosti i neponovljivosti, možemo lako uočiti sličnosti između velikog broja individua.

Uopštavajući dobijene podatke u sprovedenom istraživanju, zaključujemo da postoje razlike u facijalnoj ekspresiji tuge kod ispitanika muškog i ženskog pola. One se mogu pripisati uticaju vaspitanja, socijalizacije i uopšte društveno-kulturnog miljea u kome svako od nas živi i odrasta.

Ali, u istraživanju je takođe otkriveno i dosta sličnosti u facijalnim ekspresijama tuge kod ispitanika različitog pola. Te sličnosti su primetne ne samo u izgledu lica kada je osoba tužna, već i u aktivnostima i manipulacijama koje koristi da bi blokirala ispoljavanje situaciji neprimerene tuge.

Možemo zaključiti da je biologija ta koja koja pri doživljavanju istih emocija uslovljava slične izraze lica, a kultura reguliše mesto, vreme, način i intenzitet ispoljavanja emocija. Ona propisuje pravila šta se sme, kada, gde, kako, ko sme to da ispolji, muškarac ili žena, dete ili odrastao čovek, javno ili kad je sam sa sobom.

Tačno je da nam brojke i procenti ništa ne govore o individualnosti svakog ispitanika. One kao da ljudima uzimaju dušu, njihovo ponašanje sa svim specifičnostima pretvaraju u bezizražajan broj. Zatim, u proceduru statističke obrade podataka ubacuju desetine pa i stotine takvih brojeva, kojima nedostaje duša i koji su potpuno otuđeni. U pitanju je velika dehumanizacija ljudskih individualnosti, koja je često neophodna da bi se na velikom uzorku dobili podaci koji će se zatim uopštiti i generalizovati na veliki deo populacije. Tako dobijeni podaci su od nesumnjivog značaja za razvitak i unapređivanje cele nauke i poželjan je njihov stalan priliv. Ali, jasno je takođe da se mi, kao psiholozi, bavimo tananošću i skrivenošću ljudske duše, njenom individualnošću i neponovljivošću, a za to nam je potreban kvalitativni pristup istraživanju.

Ovim istraživanjem pokušali smo da uhvatimo onaj karakteristični zajednički izraz lica u trenutku kada osoba doživljava tugu. Detaljno smo opisali svaku promenu u izgledu lica svakog pojedinačnog ispitanika. Tražili smo, i pronašli, dosta sličnosti na licima različitih ispitanika. Zarobili smo individualnost svakog od njih i za uzvrat dobili korisne informacije o različitom ponašanju i manifestaciji tuge između muškaraca i žena u javnoj situaciji, koje će se moći uočiti kod nekih drugih ljudi, u neko drugo vreme, na nekom drugom mestu u situaciji koja ima elemente javne situacije.

Literatura

1. Boucher J. D., & Brandt, M. E. (1981). Judgement of emotion: American and Malay antecedents. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 12, 272–283.
2. Brody, L. R. (1985). Gender differences in emotional development: A review of theories and research. *Journal of Personality*, 53, 102–149.
3. Chevalier-Skolnikoff, S. (1973). Facial expression of emotion in nonhuman primates. In P. Ekman (Ed.), *Darwin and facial expression: A century of research in review* (pp. 1–89). New York: Academic Press.
4. Darwin, C. (1872). *The expression of the emotions in man and animals*. London: Murray.
5. Eibl-Eibesfeldt, I. (1973). The expressive behavior of the deaf-and-blind born. In M. von Cranach & I. Vine (Eds.), *Social communication and movement*. New York: Academic Press.
6. Eible-Eibesfeldt, L. (1975). *Entology: The biology of behavior*, New York: Holt, Rinehart & Winston.
7. Ekman, P., Friesen, W. V. (1969). The repertoire of nonverbal behavior: Categories, origins, usage and coding, *Semiotica* 1 (a), 49–98.
8. Ekman, P., Sorenson, E. R., & Friesen, W. V. (1969). Pan-cultural elements in facial displays of emotions. *Science*, 164, 86–88.
9. Ekman, P., Friesen, W. V., and Tomkins, S. S. (1971). Facial affect scoring technique: A first validity study. *Semiotica*, 3:37–38.

10. Ekman, P., Friesen, W. V. (1978). *The Facial Action Coding System: A technique for the measurement of facial movement*, Palo Alto: CA, Consulting Psychologists Press.
11. Ekman, P. (1984). Expression and the nature of emotion. In K. Scherer and P. Ekman (Eds.), *Approaches to emotion* (pp. 319–343). Hillsdale, N. J.: Lawrence Erlbaum.
12. Ekman, P. (1992). *Telling lies: Clues to deceit in the marketplace, politics and marriage*. New York: W. W. Norton & Company.
13. Ekman, P. (1997). Should We Call it Expression or Communication? *Innovations in Social Research*, 10 (4), 333–344.
14. Ekman, P. & Rosenberg, E. L. (Eds.), (1997). *What the face reveals: Basic and applied studies of spontaneous expression using the Facial Action Coding System (FACS)*. New York: Oxford University Press.
15. Ekman, P., & Friesen, W. V. (2003). *Unmasking the face: A guide to recognizing emotions from facial clues*. Cambridge, MA: Malor Books.
16. Farber, S. L. (1981). *Identical Twins Reared Apart: A Reanalysis*, New York: Basic Books.
17. Galati, D., Scherer, K. R., & Ricci-Bitti, P. (1997). Voluntary facial expression of emotion: Comparing congenitally blind with normally sighted encoders. *Journal of Personality and Social Psychology*, 73, 1363–1380.
18. Hall, J. A. (1979). Gender, gender-roles, and nonverbal communication skills, In: R. Rosenthal (ed.), *Skill in nonverbal communication: Individual differences*, Cambridge, Mass: Oelgeschlager, Gunn & Hain.
19. Johnson, H. G., Ekman, P., & Friesen, W. V. (1975). Communicative body movements: American emblems, *Semiotica*, 15, 335–353.
20. Kostić, A. (2006). *Govor lica*, Niš: Filozofski fakultet.
21. Lazarus, R. S. (1991). *Emotion and adaptation*, New York: Oxford University Press.
22. Lazarus, R. S. & Smith, C. A. (1988). Knowledge and appraisal in the cognition-emotion relationship, *Cognition and Emotion*, 2, 281–300.
23. Miller, L., Dovidio, J. F., & Keating, C. F. (1984). Status, gender and smiling, work presented at: *Annual meeting of the Eastern Psychological Association*, Baltimore, MD.
24. Oster, H., & Ekman, P. (1978). Facial behavior in child development, *Minnesota Symposium on Child Psychology*, 11: 231–276.
25. Preuschoft, S. (1995). *'Laughter' and 'smiling' in macaques: An evolutionary perspective*, Utrecht, Netherlands: University of Utrecht.
26. Prinz, J. (2003). Are emotions feeling?: *Journal of consciousness studies*, 10, 9–25.
27. Rot, N. (2003). *Osnovi socijalne psihologije*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
28. Scherer, K. R., & Wallbot, H. (1994). Evidence for universality and cultural variation of differential emotion response patterning, *Journal of Personality and Social Psychology*, 66: 310–328.
29. Scherer, K. R., & Ceshi, G. (2000). Studying affective communication in the airport: The case of lost baggage claims, *Personality and Social Psychology Bulletin*, 26, 327–339.
30. Smiljanić, V. (1999), *Razvojna psihologija*, Beograd: Centar za primenjenu psihologiju Društva psihologa Srbije.

31. Van Hoof, J. A R. A. M. (1973). A structural analysis of the social behaviour of a semi-captive group of chimpanzees, In: Cranach, Vine (eds.), *Social communication and movement* (pp.75–162), New York: Academic Press.
32. Viken, R., Rose, R., Kaprio, J., & Koskenvuo, M. (1994). A developmental genetic analysis of adult personality: Extraversion and neuroticism from 18 to 59 years of age, *Journal of Personality and Social Psychology*, 66: 722–730.

Milica Pavlović, Ljubiša Zlatanović

FACIAL SIGNS OF MASKING, BLOCKING AND SUPPRESSION OF EXPERIMENTALLY INDUCED SADNESS

Abstract

The objective of this research was to explore and determine the characteristic ways in which students tend to mask, suppress or conceal culturally conditioned and very provocative emotion of sadness in a situation which is public according to certain elements.

The sample consisted of 31 male and female students all of the same age and education level.

Each of the subjects received the instruction to carefully watch previously edited sequence from the movie which was supposed to provoke strong emotions of sadness, after which the interviewer left the room, with the interviewee staying by himself and watching the said sequence of the film. The hidden camera recorded the following: attitude, posture, reactions, facial expressions as well as any changes on interviewees' faces. The data were processed by a detailed qualitative analysis of the dynamic material, which included monitoring, recording and analysis of all changes on the faces, the order of their occurrence, intensity and frequency. For this purpose, we used the two instruments: FACS and FAST, by Ekman and Associates.

Interviewees in our study tended to mask the expression of grief with another, more appropriate emotion for a given situation (38.71%) as: surprise (12.9%), smile (12.9%), anger (9.67%) and nausea (3.22%). As signs of suppression, blocking and hiding expressing sadness we have registered: lowering or raising the head (35.48%) and turning head to the side (45.16%), change of sight direction (29.03%), frequent change of posture – squirming, (32.25%), and rigid body position (9.67%), asymmetry of the left and right sides of the face (12.9%), touching the nose (16.12%), manipulation of hair (16.12%).

The results we have obtained confirm the significant influence of culture and social rules in expressing sadness and illustrate the methods and strategies used by male and female interviewees, and differences between them, but in a situation that has many elements of a public situation, blocked, masked, covered up or suppressed by social inadequate emotion of sadness.

Keywords: Facial expression of sadness, signs of masking, blocking and suppression of sadness